অধ্যায় ১০ ঃ ৰাজনৈতিক দল

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ ৰাজনৈতিক দলৰ অর্থ
১০.৪ ৰাজনৈতিক দলৰ কার্যাৱলী
১০.৫ ৰাজনৈতিক দলৰ শ্রেণীবিভাজন
১০.৬ গণতান্ত্রিক পৃষ্ঠভূমি আৰু ভাৰতত ৰাজনৈতিক দল
১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৮ অধিক জানিবলৈ
১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ৰাজনৈতিক দলৰ অর্থ জানিব পাৰিব
- অন্য সামাজিক গোটতকৈ ৰাজনৈতিক দলবোৰ কিহত পৃথক সেয়া বুজিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ ৰাজনৈতিক দলৰ বৈশিষ্ট আৰু শ্রেণীবিভাজনৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- ৰাজনৈতিক দলৰ সংৰচনা আৰু গুৰুত্ব অনুধাৱন কৰিব পাৰিব
- ভাৰতৰ দলীয় ব্যৱস্থাটোৰ বিষয়ে বুজিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

আমি সকলোৱে জানো যে বহুতো সংগঠিত দল আৰু গোটৰ সহায়ত সামাজিক জীৱন গঢ় লৈ উঠে। ইয়াৰে কিছুমান দল আৰু গোটে ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বত বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰে। কাৰণ, এনে দল আৰু গোটবোৰৰ ৰাজনৈতিক প্রক্রিয়াৰ সৈতে প্রত্যক্ষ সম্পর্ক থাকে। ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বই ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণক এক নতুন দিশ প্রদান কৰিছে। ই সামাজিক ক্ষমতা পৰীক্ষা কৰি চোৱাৰ লগতে বিভিন্ন সমাজৰ ৰাজনৈতিক মনোভাৱ, প্রমূল্য তথা আচৰণ অধয়নত মনোনিৱেশ কৰে। এই অধ্যায়টিত আমি ৰাজনৈতিক দল নামৰ ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বত বিশ্লেষণৰ অন্তর্গত এটা বিশেষ গোট সম্পর্কে বহলাই আলোচনা কৰিম।

১০.৩ ৰাজনৈতিক দলৰ অর্থ

ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্ব (Political Sociology)ৰ ধাৰণাটো ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ কার্য সম্পাদন প্রক্রিয়াৰ অধ্যয়নক কেন্দ্র কৰি বিকশিত হৈছে। সেয়েহে, ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা উপযুক্তভাৱে মূল্যাংকন নকৰাকৈ ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বৰ বিষয়বস্তুবোৰ ভালদৰে বুজাটো সম্ভৱ নহয়। কাৰণ, ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ অধ্যয়ন হ'ল এনে এমুঠিমান ভাৰসাযোগ্য উপায়ৰ এটা যিটোৱে আমাক ক্ষমতা লাভৰ আকাংক্ষা পুহি ৰখাসকলে প্রতিদ্বন্দ্বিতা কৰে সেয়া বুজাত সহায় কৰে। এই অধ্যয়নৰ পৰা আমি প্রকৃত ক্ষমতাৰ অধিকাৰীসকলে কেনেকৈ ক্ষমতা আহৰণ কৰে আৰু এনেদৰে আনুষ্ঠানিকভাৱে আহৰণ কৰা ক্ষমতা কেনেদৰে আনুষ্ঠানিক মাধ্যমবোৰৰ জৰিয়তে প্রবহিত হয় সেয়া বুজিব পাৰোঁ। ৰাজনৈতিক সমাজতাত্ত্বিকসকলে কৰা ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ অধ্যয়ন ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলৰ অধ্যয়নতকৈ পৃথক। ৰাজনীতি বিজ্ঞানীৰ দৃষ্টিত ৰাজনৈতিক দল মানে হ'ল এখন আধুনিক ৰাষ্ট্রৰ চৰকাৰ গঠন আৰু কাম-কাজ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্রত অপৰিসীম গুৰুত্ব থকা এটা ৰাজনৈতিক অনুষ্ঠান। আনহাতে, ৰাজনৈতিক সমাজতাত্ত্বিকৰ মতে ৰাজনৈতিক দল হ'ল 'মূলতঃ একোটা সামাজিক দল।' মেক্স ৱেবাৰৰ ভাষাত ৰাজনৈতিক দল হ'ল "সামাজিক সম্পর্কৰ এটা সহযোগিতামূলক প্রকাৰ যিটোৰ সদস্যপদ আনুষ্ঠানিকভাৱে মুক্ত সদস্যভর্তি প্রক্রিয়াৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।" গেব্রিয়েল এলম'ণ্ডৰ ভাষাত, "ৰাজনৈতিক দল হ'ল আধুনিক সমাজবোৰৰ এটা সামাজিকী কৃত সংৰচনাৰ সমষ্টি।" বুর্কে'ৰ মতে, "এটা ৰাজনৈতিক দল হ'ল জাতীয় স্বার্থত কিছুমান সর্বসন্মত নির্দিষ্ট নীতি অনুসৰণৰ সংযুক্ত প্রয়াসৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ গঠিত হোৱা মানুহৰ অভিকৰণ।" ৰাজনৈতিক দলবোৰ হ'ল একোটা সামাজিক গোট। কাৰণ, এই দলবোৰে আন্তঃনির্ভৰশীল কার্যকলাপ সম্পাদন আৰু আন্তঃব্যক্তিক সম্পর্ক স্থাপন কৰে। এই দলবোৰে যথাসম্ভৱ লক্ষ্য ভিত্তিক সমন্বয়পূর্ণ কাম-কাজ সম্পাদন কৰে। ৰাজনৈতিক দলবোৰে উমৈহতীয়াভাৱে স্বীকৃত লক্ষ্য কিছুমানত উপনীত হোৱাৰ উদ্দেশ্যেৰে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণক একেটা যুক্তিসংগত নির্দেশনা প্রদান কৰে। ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ আন্তঃনির্ভৰশীল কার্য-কলাপ আৰু নির্ধাৰিত লক্ষ্যবোৰৰ প্রকাৰ সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক পৰিৱেশ অনুসৰি ভিন ভিন ধৰণৰ হ'ব পাৰে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল, ৰাজনৈতিক দলবোৰ এখন সমাজৰ সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক প্রয়োজনীয়তাৰ আৰ্হি।

ওপৰৰ আলোচনাৰ আধাৰত ক'ব পাৰি যে সকলোবোৰ সামাজিক দলৰ ভিতৰত ৰাজনৈতিক দলেই হ'ল সবাতোকৈ প্রাৰম্ভিক আৰু খাপ খুৱাই ল'ব পৰা সংগঠন। ৰাজনৈতিক দলবোৰে নিজ নিজ ক্ষমতাৰ আকাংক্ষাক বাস্তৱত ৰূপ দিয়াৰ স্বার্থত সদস্য সংখ্যা বঢ়োৱাৰ প্রতি সর্বদা আগ্রহী। আৰু ক্ষমতা হাতলৈ অহাৰ পাচত ই ক্ষমতা বর্তাই ৰখাৰ স্বার্থত আন বহুতো সুবিধাৰ সৃষ্টি কৰে। ৰাজনৈতিক দলবোৰ হ'ল সদস্যভিত্তিক সংগঠন। সেয়েহে এই দলবোৰে বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক শ্রেণী তথা অর্থনৈতিক স্বার্থ সামৰি লয়। এটা ৰাজনৈতিক দলত সদায় পদানুক্রমিক গাঁথনি (hierarchical Structure) দেখা পোৱা যায়। যেতিয়ালৈকে এই পদানুক্রমিক

গাঁথনিটোৰ নিয়ন্ত্রণ অতি কেন্দ্রীভূত প্রকৃতিৰ হৈ নপৰে তেতিয়ালৈকে ইয়াত এটা বিশেষত্ব থাকে। এই বিশেষত্বটো হ'ল পদানুক্রমত একেবাৰে শীর্ষত থকা সদস্যসকলৰ মাজত ক্ষমতা ব্যৱহাৰৰ অধিকাৰ ভগোৱা থাকে। আগতেই কৈ অহা হৈছে যে ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ প্রকৃতি পৰিৱেশ অনুকূল আৰু ই ভিন্নধর্মী স্বার্থ সামৰি ল'ব লাগে। সেয়েহে এই ক্ষমতা আৰু দায়িত্ব একেবাৰে শীর্ষ পর্যায়ৰ সদস্যৰ পৰা স্থানীয় তৃণমূল পর্যায়ৰ সদস্যৰ মাজত ভগাই দিবলগীয়া হয়।

পৰিয়াল, উপাসনা গৃহ আৰু ব্যৱসায়িক প্রতিষ্ঠানৰ দৰে সামাজিক দলবোৰতকৈ ৰাজনৈতিক দলবোৰ পৃথক। ইয়াৰ এনে কিছুমান বৈশিষ্ট্য আছে যিবোৰে ইয়াক অন্য সামাজিক দলৰ পৰা পৃথক কৰে। এনে এটা বৈশিষ্ট্য হ'ল ৰাজনৈতিক দলৰ লক্ষ্যবোৰৰ আৰ্হি। এটা ৰাজনৈতিক দলৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আহৰণ কৰা আৰু অকলে নাইবা অন্য ৰাজনৈতিক দলৰ সহযোগিতাত এই ক্ষমতা হস্তগত কৰি ৰখা। সহজ ভাষাত এটা ৰাজনৈতিক দল হ'ল "চৰকাৰৰ জৰিয়তে অনুশীলন কৰা সামাজিক নিয়ন্ত্রণ নিজ হাতলৈ অনাৰ প্রয়াস কৰা সামাজিক দলবোৰৰ এটা প্রকাৰ।" এটা ৰাজনৈতিক দলে ইয়াৰ সদস্যসকলে উমৈহতীয়া ভাৱে মানি লোৱা এটা আদর্শগত বিশ্বাসৰ পটভূমিত উল্লিখিত ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলায়। এই আদর্শগত দৃষ্টিভংগীটো হ'ল ৰাজনৈতিক দল এটাক অন্য সামাজিক দলৰ পৰা পৃথক কৰা আন এটা বৈশিষ্ট্য। আকৌ, অন্য সামাজিক দলৰ তুলনাত ৰাজনৈতিক দলবোৰ হ'ল অধিক সদস্য কেন্দ্রিক সংগঠন। ৰাজনৈতিক দলবোৰ নিজৰ সদস্য সংখ্যা বৃদ্ধি কৰাৰ প্রতি আগ্রহী। সেয়েহে সম্ভাব্য সদস্য তথা নেতাক আকর্ষণ কৰিব পৰাকৈ এই দলবোৰ যথাসম্ভৱ মুক্ত হৈ থাকে।

১০.৪ ৰাজনৈতিক দলৰ কার্যাৱলী

ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ গুৰুত্বপূর্ণ কার্যাৱলী অধ্যয়ন কৰিলেই এটা সামাজিক দল হিচাপে ইয়াৰ বিশেষত্ববোৰ বুজি পোৱা যায়।

- স্বার্থৰ সমষ্টি ঃ এটা ৰাজনৈতিক দলে বিভিন্ন ধৰণৰ কার্য সম্পাদন কৰে। এই কার্যবোৰৰ ভিতৰত গুৰুত্বপূর্ণ কার্যটো হ'ল বিভিন্ন ধৰণৰ স্বার্থ পূৰণৰ প্রচেষ্টা (aggregation of interests)। আমি আটায়ে জানোঁ যে এটা ৰাজনৈতিক দল হ'ল একাধিক স্বার্থ সম্বলিত গোট। ই সমাজ এখনৰ ভিন্নধর্মী স্বার্থৰ প্রতিনিধিত্ব কৰে। কিন্তু তাৎপর্যপূর্ণ কথাটো হ'ল ৰাজনৈতিক দল এটাই ইয়াৰ সকলোবোৰ স্বার্থৰ মাজত এক সামঞ্জস্য স্থাপন কৰে আৰু সমাজৰ বিভিন্ন দল /গোটৰ মাজৰ পৰিপন্থী মনোভাৱ লাঘৱ কৰাৰ চেষ্টা চলায়। এই চেষ্টাৰ অংশৰূপে ৰাজনৈতিক দল এটাই যিমান পাৰে সিমান অধিক দল/ গোটৰ মাজত সহমত সৃষ্টি কৰিব খোজে। অর্থাৎ, কোনোবা এটা বিশেষ শ্রেণীৰ স্বার্থ এবাৰ ৰাজনৈতিক দলৰ স্বার্থসমষ্টিৰ অন্তর্ভুক্ত হোৱাৰ পাচত আৰু কেৱল সেই শ্রেণীটোৰ স্বার্থ হৈ নাথাকে। ৰাজনৈতিক দলৰ পৰিধিৰ ভিতৰত ভৌগলিক বৈচিত্র্যতাৰ দিশটো

অস্পষ্ট হৈ পৰে। এইবোৰ বিশেষত্বৰ বাবেই এটা ৰাজনৈতিক দলে একোটা সুসংগত আৰু স্পষ্ট নীতি গ্ৰহণ তথা প্ৰযোজ্য কৰিব পাৰে। এবাৰ ভিন্নধৰ্মী স্বাৰ্থবোৰে কোনো এটা ৰাজনৈতিক দলৰ ৰূপৰেখাৰ সৈতে সমধৰ্মিতা স্থাপন কৰাৰ পাচত ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াবোৰ সৰল হৈ পৰে, দলৰ ভিতৰত শৃংখলাৱদ্ধতাৰ সৃষ্টি হয় আৰু দলটোৱে সুস্থিৰতা লাভ কৰে। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে ৰাজনৈতিক দলবোৰে সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰত থকা নানা ধৰণৰ অসন্তুষ্টি তথা মতানৈকি শান্তিপূৰ্ণ আৰু আনুষ্ঠানিকভাৱে মীমাংসা কৰাত এক দক্ষ মধ্যস্থতাকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।

- দ্বিমুখী সংযোগ স্থাপন প্ৰক্ৰিয়া ঃ ৰাজনৈতিক দলবোৰে সম্পাদন কৰা আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য হ'ল চৰকাৰ তথা জনসাধাৰণৰ মাজত এটা দ্বিমুখী সংযোগ প্ৰক্ৰিয়াৰ সংঘটন নিশ্চিত কৰা। চৰকাৰে প্ৰধানতঃ ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ পৰাই সমাজৰ সাধাৰণ দাবীবোৰৰ বিষয়ে অহৰহ অৱগত হৈ থাকে। চৰকাৰৰ শাসন প্ৰক্ৰিয়া সন্দৰ্ভত জনসাধাৰণে দেখুওৱা আগ্ৰহ তথা মনোভাৱে ৰাজনৈতিক দলবোৰে চৰকাৰক জনাই থাকে। আকৌ, জনসাধাৰণেও ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ পৰাই প্ৰয়োজনীয় ৰাজনৈতিক তথ্য লাভ কৰে। দলবোৰে চৰকাৰী সিদ্ধান্তবোৰ জনসাধাৰণক অৱগত কৰোৱাবলৈ বিভিন্ন কাৰ্যসূচীৰ আয়োজন কৰে আৰু জনমত সংগ্ৰহ কৰে। বিভিন্ন ৰাজহুৱা বিষয় / সমস্যা সম্পৰ্কে ৰাজনৈতিক দলবোৰে জনসাধাৰণক শিক্ষিত কৰি তোলে আৰু প্ৰয়োজন সাপেক্ষে নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে। দলবোৰৰ উদ্যোগতে সমস্যা/ বিষয়বোৰৰ বিকল্পসমূহ সহজ আৰু স্পষ্ট ৰূপত জনসাধাৰণে বুজি পায়। ৰাজনৈতিক দলবোৰে এই কামটো কেৱল নিৰ্বাচনৰ সময়তেই নকৰে। ই এক অবিৰত প্ৰক্ৰিয়া। এই বৈশিষ্ট্যটোৰ বাবেই ৰাজনৈতিক দলবোৰ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ এক এৰাব নোৱাৰা অভিকৰণত পৰিণত হৈছে।
- ৰাজনৈতিক নিয়োগ ঃ ৰাজনৈতিক দলবোৰে সম্পাদন কৰা আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য হ'ল ৰাজনৈতিক নিয়োগ। গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থাত অভিজাত অথবা শাসন কাৰ্য পৰিচালনা কৰা শ্ৰেণীটোক প্ৰধানতঃ ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ সদস্যসকলৰ মাজৰ পৰাই বাছনি কৰা হয়। চৰকাৰৰ নেতাসকল সাধাৰণতে কোনোবা এটা ৰাজনৈতিক দলৰ সদস্য। একদলীয় শাসন ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলন থকা দেশবোৰত ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ এই কাৰ্যটোৱে এক বৃহত্তৰ মাত্ৰা লাভ কৰে। কাৰণ, এই ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ অধিকাৰী হোৱাৰ একমাত্ৰ পথ হ'ল ৰাজনৈতিক দল। কোনো এটা ৰাজনৈতিক দলৰ সদস্যৰ নিয়োগ আৰ্হিটোক সাধাৰণতে দুভাগত ভগাব পাৰি- আধিপতসূচক (hegemonic) আৰু আৱৰ্তিত (turn over)। আধিপত্যসূচক নিয়োগ আৰ্হিত একেটা ৰাজনৈতিক দল অথবা একেকেইটা ৰাজনৈতিক দলৰ জোঁট এটাই দীৰ্ঘদিন ধৰি চৰকাৰী ক্ষমতা হস্তগত কৰি ৰাখে। আৱৰ্তিত আৰ্হিত শাসক দলবোৰ অথবা মিত্ৰজোঁট এটাত

আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি থকা ৰাজনৈতিক দলটো সঘনাই সলনি হৈ থাকে। অৰ্থাৎ, ক'ব পাৰি যে আৱৰ্তিত আৰ্হিতকৈ আধিপতসূচক আৰ্হিত নিয়োগৰ স্থিতি অধিক স্থায়ী। ভাৰত হ'ল আধিপত্যসূচক নিয়োগৰ এক উত্তম উদাহৰণ। আৱৰ্তিত নিয়োগৰ উদাহৰণ হিচাপে আমি বৃটিছ ৰাজনীতিৰ কথা ক'ব পাৰোঁ।

- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ ঃ ৰাজনৈতিক দলবোৰে এখন দেশৰ ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটোত এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ওপৰৰ শিতানবোৰত কৰা আলোচনাৰ পৰা আমি গম পাইছো যে দেশ এখনৰ নাগৰিকৰ ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণ সুনিশ্চিত কৰাত ৰাজনৈতিক দলবোৰে এক তাৎপৰ্য পূৰ্ণ আহিলাৰূপে কাম কৰে। ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ সুবিধাবোৰ সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে চলোৱা প্ৰচেষ্টাই ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে। এনে সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াক দুটা ভাগত ভগাব পৰা যায়। ইয়াৰে প্ৰথমটো হ'ল ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণৰ জৰিয়তে কোনো এটা ৰাজনৈতিক দলে পূৰ্বৰে পৰা প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি এটা পুনৰ সুদৃঢ় কৰি তুলিব পাৰে। আৰু আনটো হ'ল- ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে কোনো ৰাজনৈতিক দলে নতুন মনোভাৱ তথা বিশ্বাসৰ সৃষ্টি কৰি কোনো এটা প্ৰতিষ্ঠিত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ আৰ্হি সলনি কৰাৰ চেষ্টা চলাব পাৰে।
- বিকলাৱস্থা সৃষ্টিকাৰী প্ৰভাৱ ঃ কোনো এটা ৰাজনৈতিক দলে কোনো এটা প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি পুনৰ সুদৃঢ় কৰিবলৈ চলোৱা প্ৰচেষ্টাই সকলো সময়তে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাক সুস্থিৰ কৰি নাৰাখিবও পাৰে। কেতিয়াবা ই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোত বিকলাৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। অৰ্থাৎ, শক্তিশালী পৰম্পৰাগত তথা নৃগোষ্ঠীয় উপ-সংস্কৃতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰা ৰাজনৈতিক দলবোৰে যদি তেওঁলোকৰ আদৰ্শবোৰ সমাজত পুনৰ সুদৃঢ়ৰূপত প্ৰচলন কৰাৰ চেষ্টা কৰে তেন্তে এটা বিভেদ সৃষ্টিকাৰী বৈশিষ্ট্যবাদৰ সৃষ্টি হ'ব পাৰে। ই প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক বৰস্থা এটাৰ সুস্থিৰতাত আঘাত হানিব পাৰে। আঞ্চলিক আৰু সাম্প্ৰদায়িক আদৰ্শেৰে পৰিচালিত কিছুমান ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক দল হ'ল এই কথাৰ জ্বলন্ত নিদৰ্শন। অৱশ্যে সুস্থিৰ আৰু শৃংখলাৱদ্ধ আৰ্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি এটাক অস্থিৰ কৰি তুলি ৰাজনৈতিক দলবোৰে নতুন ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি এটা প্ৰচলনৰ চেষ্টা কৰাৰ আশা ক্ষীণ। কোনোবা দলে যদি এনে প্ৰচেষ্টা চলায়, তেন্তে ইয়াৰ সফলতাৰ সম্ভাৱনাও নিচেই কম। কাৰণ, যথেষ্ট কমসংখ্যক লোকেহে প্ৰতিষ্ঠিত বিশ্বাসৰ বাতাৱৰণটোক বাদ দি পৰিৱৰ্তনৰ নতুন ধাৰাটোৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হ'ব। কিন্তু, যদি কোনো এখন দেশৰ আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাই সমাজত প্ৰতিবন্ধক নাইবা অচলাৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিছে, তেন্তে প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি এটা সলনি কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক দল এটাই লোৱা ভূমিকাক হয়তো সকলোৱে সন্মান জনাব। সুদূৰপ্ৰসাৰী, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তনৰ মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা জনসমষ্টি এটাই এই পৰিৱৰ্তনবোৰৰ

অনুকূল সংস্কৃতি এটাৰ প্ৰচাৰত ব্ৰতী ৰাজনৈতিক দল এটাৰ বিষয়ে অধিক ভালদৰে জনাৰ প্ৰয়াস কৰিব। সেয়েহে, বৈপ্লৱিক, সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক ৰূপান্তৰৰ বাবে কাম কৰি থকা উন্নয়নশীল সমাজবোৰৰ ৰাজনৈতিক দলবোৰে চলোৱা সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াবোৰে একোটা বিশেষ অভিজ্ঞতাৰ ৰূপ লয়।

এটা ৰাজনৈতিক দলে কিমান ফলপ্ৰসূভাৱে ৰাজনৈতিক সামাজিকীকৰণ কাৰ্যকলাপবোৰ আগুৱাই নিব পাৰে সেই কথা বহুকেইটা কাৰকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। ইয়াৰে ভিতৰত উল্লেখযোগ্য কাৰণটো হ'ল ৰাজনৈতিক দলটোৰ আভ্যন্তৰীণ সংৰচনা। ইয়াৰ সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক পৰিৱেশৰ আৰ্হিবোৰেও সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটোক প্ৰভাৱিত কৰে। ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ কাৰ্যাৱলীৰ আপাতঃ দৃষ্টিৰে কৰা অধ্যয়নৰ পৰা এইবোৰ স্বতন্ত্ৰ চলক যেন বোধ হয়। কিন্তু প্ৰকৃতাৰ্থত ৰাজনৈতিক দলবোৰ হ'ল নিৰ্ভৰশীল চলক। নিৰ্ভৰশীল চলক (তাৰতম্যপূৰ্ণ গোট) হিচাপে ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ বিষয়ে বুজিবলৈ আমি দলবোৰৰ সংৰচনা আৰু সম্ভাব্য নিৰ্ণায়কসমূহ অধ্যয়ন কৰিব লাগিব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

(ক) খালী ঠাই পূৰণ কৰক-

(১) বিভেদ সৃষ্টিকাৰী .....এ প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাৰ সুস্থিৰতাত আঘাত হানিব পাৰে।

(২) এটা ৰাজনৈতিক দলত সদায়.....গাঁথনি দেখা পোৱা যায়।

১০.৫ ৰাজনৈতিক দলৰ শ্ৰেণীবিভাজন

ৰাজনৈতিক দলবোৰক সংৰচনাৰ লগতে আন বহুতো বিষয়ৰ ভিত্তিৰ বিভিন্ন শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰা হয়। সবাতোকৈ সাধাৰণ আৰু সঘনাই ব্যৱহৃত হোৱা ভিত্তিটো হ'ল এটা দলীয় প্ৰণালীত থকা ৰাজনৈতিক দলৰ সংখ্যা। দলীয় প্ৰণালী এটা একদলীয়, দ্বিদলীয় নাইবা বহুদলীয় হ'ব পাৰে। প্ৰতিটো শিতানৰ ভিতৰত আকৌ আন কেইবাটাও উপ-শিতান থাকিব পাৰে। একদলীয় ব্যৱস্থা এটা একনায়কত্ববাদী হ'ব পাৰে। এনে দল এটা একক, সংহত, আদৰ্শগতভাৱে অভিবিন্যাসসকৃত কিন্তু অনা-একনায়কত্ববাদী প্ৰকৃতিৰ হ'ব পাৰে। ফ্ৰেংক'ৰ স্পেইন, খ্ৰুমাহ্ৰ ঘানা আৰু ডিয়েমৰ নেতৃত্বাধীন দক্ষিণ ভিয়েটনাম হ'ল এনে ব্যৱস্থাৰ উদাহৰণ। ইয়াৰ উপৰি কোনো কোনো দেশত বহুত্ববাদী একদলীয় বৱস্থাৰ প্ৰচলন থাকিব পাৰে। এনে একদলীয় বৱস্থাত দলটোৰ সাংগঠনিক সংৰচনা বহুত্ববাদী প্ৰকৃতিৰ হ'ব পাৰে, দৃষ্টিভংগীত কম আদৰ্শবাদী তথা অন্য দল গোটৰ সৈতে সম্পৰ্ক ৰক্ষা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত কঠোৰ আৰু ধ্বংসকামী মনোভাৱ প্ৰদৰ্শন কৰাৰ সলনি সমিলমিলেৰে কাম কৰাৰ আগ্ৰহ দেখুৱাব পাৰে। মেক্সিকান বিপ্লৱৰ পাচৰে পৰা দেশখনত সক্ৰিয় হৈ থকা ৰিপাব্লিকান পার্টিটো হ'ল এনেধৰণৰ ৰাজনৈতিক দলৰ উৎকৃষ্ট উদাহৰণ।

ইয়াৰ উপৰি কিছুমান দেশত সম্পূৰ্ণ একনায়কত্ববাদী একদলীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা প্ৰচলন থাকিব পাৰে। এনে দেশৰ শাসন ক্ষমতাক এটা সংহত দলে নিয়ন্ত্ৰণাধীন কৰি ৰাখিব পাৰে। এই দলটোৰ এটা প্ৰভাৱশালী আদৰ্শ থকাৰ উপৰি ই ৰাষ্ট্ৰখনৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক কাৰ্যকলাপৰ সকলো দিশ কঠোৰ হাতেৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে। চীন, ছোভিয়েট ইউনিয়ন, ভিয়েটনাম, উত্তৰ কোৰিয়া আৰু পূৰ ইউৰোপৰ বহুকেইখন দেশ এনে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ উদাহৰণ।

দ্বি-দলীয় ৰাজনৈতিক প্ৰণালীটোক আকৌ স্পষ্ট আৰু অস্পষ্ট এই দুটা ভাগত ভগাব পাৰি। স্পষ্ট দ্বি-দলীয় ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলন থকা দেশৰ উদাহৰণ হ'ল বৃটেইন, অষ্ট্ৰেলিয়া আৰু পশ্চিম জাৰ্মানী। অস্পষ্ট দ্বি-দলীয় ব্যৱস্থাৰ দেশ এখন হ'ল আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ। স্পষ্ট দ্বি-দলীয় ব্যৱস্থাৰ দেশবোৰত ৰাজনৈতিক দলবোৰ অধিক কেন্দ্ৰীভূত আৰু আদৰ্শভিত্তিক। এনে ৰাজনৈতিক দলে পদানুক্ৰমিক সংগঠনিক সংৰচনা অনুসৰণ কৰে। তেওঁলোকৰ কাৰ্যকলাপ কেৱল নিৰ্বাচন কেন্দ্ৰিক নহয়। অস্পষ্ট দ্বি-দলীয় ব্যৱস্থাৰ ৰাজনৈতিক দলবোৰ প্ৰকৃতাৰ্থত গণ দল নহয়। এনে ৰাজনৈতিক দলবোৰে আদৰ্শত সিমান জোৰ নিদিয়ে। নিৰ্বাচনত জয়লাভ কৰাতহে এনে দলবোৰ অধিক আগ্ৰহী।

বহুদলীয় ৰাজনৈতিক প্ৰণালী এটাক সক্ৰিয় বহুদলীয় ব্যৱস্থা আৰু অস্থিৰ বহুদলীয় ব্যৱস্থা -এই দুভাগত ভগাব পাৰি। নৰৱে' আৰু চুইডেন হ'ল সক্ৰিয় বহুদলীয় ব্যৱস্থা থকা দেশৰ উদাহৰণ। আনহাতে, ফ্ৰান্স আৰু ইটালীত অস্থিৰ বহুদলীয় ব্যৱস্থা আছে। সক্ৰিয় বহুদলীয় ব্যৱস্থাত ৰাজনৈতিক দলবোৰে স্পষ্ট দ্বি-দলীয় ব্যৱস্থাৰ আৰ্হিত কাম কৰে আৰু ই চৰকাৰৰ কাৰ্য সম্পাদনসাধ্যতাক প্ৰভাৱিত নকৰে। অস্থিৰ বহুদলীয়া ব্যৱস্থাৰ বাবে চৰকাৰবোৰ সঘনে সলনি হয়। ই চৰকাৰী শৃংখলাৰ সুস্থিৰতা পৰিৱৰ্তন কৰে। কেতিয়াবা এটা বহুদলীয় প্ৰণালীৰ সংৰচনাৰ ভিতৰতে আন এটা দলীয় ব্যৱস্থাৰ উত্থান ঘটে। ইয়াক আধিপত বিস্তাৰকাৰী দলীয় ব্যৱস্থা বোলে। এনে ব্যৱস্থাত বহুদলীয় কাম-কাজ চলি থকাৰ মাজতে এটা দলৰ অন্য দলবোৰতকৈ শক্তিশালী ৰূপত উত্থান ঘটে আৰু প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোত আনুষ্ঠানিক-ভাৱে নিজকে প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক দৃশ্যপটত অবিৰতভাৱে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি থকা কংগ্ৰেছ দলটো হ'ল ইয়াৰ এক উত্তম নিদৰ্শন।

দলীয় নীতিৰ অনমনীয়তাৰ আধাৰত ৰাজনৈতিক দলবোৰক বাস্তৱবাদী আৰু আদৰ্শবাদী- এই দুভাগত ভগোৱা হয়। বাস্তৱবাদী দলবোৰ অধিক কাৰ্যসূচীকেন্দ্ৰিক আৰু কম আদৰ্শবাদী। এনে দলবোৰক মধ্যস্থতাকাৰী-বন্দৰস্তকাৰী দল বুলিও কোৱা হয়। কাৰণ, এটা নিৰ্বাচনত সংখ্যাগৰিষ্ঠতা লাভ কৰিবলৈ এনে দলে নিজৰ সৈতে যিমান পাৰে সিমান দল /গোটক চামিল কৰিব খোজে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজনৈতিক দলবোৰ এনে প্ৰকৃতিৰ। ভাৰতৰ কংগ্ৰেছ দলকো এই ভাগত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব পাৰি। আনহাতে, আদৰ্শবাদী দলবোৰ হ'ল অধিক নীতিবাদী আৰু অন্ধ অনুসৰণকাৰী। এনে দলবোৰে ৰাজনৈতিক বন্দৰস্ত আৰু বুজাবুজি এৰাই চলে।

স্বাভাৱিকভাৱেই এনে দলবোৰে যিকোনো ধৰণৰ ৰাজনৈতিক বিৰোধিতাৰ প্ৰতি অসহিষ্ণুতা প্ৰদৰ্শন কৰে। চীন আৰু ৰাছিয়াৰ কমিউনিষ্ট পার্টি দুটা হ'ল এনেধৰণৰ ৰাজনৈতিক দলৰ উদাহৰণ। এই দুটা প্ৰকাৰৰ দলৰ মাজতে আন এক প্ৰকাৰৰ দল থাকিব পাৰে। তৃতীয় প্ৰকাৰটোৱে সাধাৰণতে নমনীয় আৰু মধ্যস্থতাকাৰী- বন্দৰস্তকাৰী প্ৰকৃতিৰ হয়। এনে দলে যথাসম্ভৱ সমৰ্থক গোটোৱাৰ চেষ্টা কৰে, কিন্তু একে সময়তে কেৱল এক নিৰ্দিষ্ট ভোটাৰৰ দলক অথবা একোটা নিৰ্দিষ্ট নীতিৰহে প্ৰতিনিধিত্ব কৰি ইয়াৰ আকৰ্ষন সীমাৱদ্ধ কৰি ৰাখে। **মালিহিছিয়াৰ ইউনাইটেড মালয়চ্ নেশ্যনেল অৰ্গেনাইজেশ্যন** হ'ল এনে ৰাজনৈতিক দলৰ উদাহৰণ।

ৰাজনৈতিক দল গঠন ব্যৱস্থাবোৰত থকা এই তাৰতম্যবোৰে ইয়াকে বুজায় যে বিভিন্ন সমাজে সমাজ পৰিচালনাৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ সংঘাত ব্যৱস্থাপনা পদ্ধতি অৱলম্বন কৰে। অধিকাংশ সময়তে কোনো সংঘাতে দেখা দিয়া আৰ্থ-সামাজিক পৰিৱেশক পৃষ্ঠভূমি হিচাপে লৈ এনে ব্যৱস্থাপনা পদ্ধতি বাছনি কৰা হয়। এখন উন্নত ঔদ্যোগিক সমাজে শ্ৰম বিভাজন আৰু বৃত্তিগত কাৰ্যকলাপৰ ব্যুৎপত্তিৰ আধাৰত বৰস্থাপনা পদ্ধতি গ্ৰহণ কৰে। এনে সমাজত স্বাভাৱিকভাৱেই বহুতো ভিন্নধৰ্মী স্বাৰ্থ সক্ৰিয় হৈ থাকে। বিভিন্ন স্বাৰ্থেৰে ভৰা ঔদ্যোগিক সমাজ এখনে সুসমন্বিত সামাজিক কাৰ্যকলাপৰ সহায়ত সুচাৰুৰূপে চলি গৈ থাকে। এখন ঔদ্যোগিক সমাজে বস্তুনিষ্ঠ প্ৰয়োজনীয়তাবোৰৰ দ্বাৰা সৃষ্ট শক্তিৰে পৰিচালিত হৈ থাকে। এনে সমাজবোৰে সৰ্বসন্মতভাৱে এই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে যে অৰ্থনৈতিক উৎপাদনশীলতা বৃদ্ধি কৰাটোৱেই হ'ল সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ লক্ষ্য। এই লক্ষ্যত যিকোনো মূল্যৰ বিনিময়ত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টাত এনে সমাজবোৰে সমস্ত শক্তি প্ৰয়োগ কৰে। ফলত ভিন্ন বৈশিষ্ট্যৰ সামাজিক স্বাৰ্থবোৰে কেতিয়াও তেওঁলোকৰ মাজত বিভেদৰ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে। এইটো কাৰণতে এখন বহল ঔদ্যোগিক সমাজত সদায় এটা দ্বি-দলীয় অথবা বহুদলীয় ৰাজনৈতিক প্ৰণালীৰ প্ৰচলন দেখা যায়। কাৰণ, এনে সমাজৰ **বহুধা** বিভক্ত স্বাৰ্থবোৰৰ মাত্ৰ এটা ৰাজনৈতিক দলে প্ৰতিনিধিত্ব কৰিব নোৱাৰে। আকৌ, যিহেতু এনে সমাজে একোটা সাধাৰণ সহমতত উপনীত হৈ কাম কৰি যায়, সেয়েহে ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ মাজৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাই কেতিয়াও আপোচহীন শত্ৰুতাৰ ৰূপ নহয়। এনে শত্ৰুতাই ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাৰ কাৰ্যক্ষমতাক বিপদাপন্ন কৰিব পাৰে। এনে সমাজত নগৰীকৰণ আৰু সংযোগৰ এটা ফলপ্ৰসূ নেটৱৰ্কে একেৰূপী প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। নগৰীকৰণে ঔদ্যোগিকীকৰণৰ পথ প্ৰচাস্ত কৰে আৰু সংযোগ নেটৱৰ্ক হ'ল ঔদ্যোগিক সমাজৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য। এই দুয়োটা কথাই সংঘাত-ব্যৱস্থাপনাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো আগবঢ়াই নিয়ে।

কিন্তু যিবোৰ সমাজ ঔদ্যোগিক প্ৰকৃতিৰ নহয়, সেইবোৰ সমাজত কোনো সমস্যা অথবা বিষয় সন্দৰ্ভত সৰ্বসন্মত সিদ্ধান্ত এটাত উপনীত হোৱাৰ পথত নানা অন্তৰায় থাকে। এনে সমাজবোৰ পৰম্পৰাগত বৈশিষ্ট্যবাদী তথা সংকীৰ্ণ আঞ্চলিকতাবাদী শক্তিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। সেয়েহে, এনে সমাজে ন্যস্ত স্বাৰ্থৰ বাবে চলা তিক্ত মতানৈক্যৰ মুখামুখি হ'বলগীয়া হয়। এনে এখন সমাজৰ ভিন্ন শ্ৰেণীৰ ভিন্ন স্বাৰ্থৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰা ৰাজনৈতিক দলবোৰে হিংসাত্মক পন্থাৰে ৰাজনৈতিক প্ৰতিদ্বন্দ্বিতাত নামিব পাৰে। স্বাভাৱিকতেই ইয়াৰ ফলস্বৰূপে এনে সমাজৰ ৰাজনৈতিক

প্ৰণালীটোৰ সুস্থিৰতা প্ৰভাৱিক হয়। কেতিয়াবা এনেধৰণৰ বিশৃংখল পৰিস্থিতিৰসৃষ্টি হয় যে ই এক সামগ্ৰিক নৈৰাশ্যৰ জন্ম দিয়ে। এনে নৈৰাশ্যই ৰাজনৈতিক ক্ষমতা লাভৰ বাবে ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ থাকিবলগীয়া ফলপ্ৰসূ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতামূলক সামৰ্থ নাইকিয়া কৰে। এনে দোমোজা আৰু বিশৃংখলতাৰ মাজতে কোনো এটা নিৰ্দিষ্ট ৰাজনৈতিক দলে হঠাতে অগতানুগতিক ধৰণৰ ক্ষমতাৰ অধিকাৰী হৈ পৰে। অৱশেষত ইয়াৰ পৰিণামস্বৰূপে এটা প্ৰভাৱশালী ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা নাইবা এটা বহুত্ববাদী একদলীয় ব্যৱস্থা গঢ় লৈ উঠে। শেহতীয়াভাৱে বহুকেইখন আফ্ৰিকান- এচিয়ান ৰাষ্ট্ৰত এনে ব্যৱস্থাৰ উত্থান পৰিলক্ষিত হৈছে।

এইখিনিতে এটা কথা মনত ৰাখি থোৱা ভাল যে আৰ্থ-সামাজিক তাৰতম্য আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ বিকাশৰ মাজত থকা সহ-সম্পৰ্কটো একনায়কত্ববাদী একদলীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোত কিন্তু সহজে প্ৰতিপন্ন কৰিব নোৱাৰি। একনায়কত্ববাদী একদলীয় ব্যৱস্থাটোৱে এখন ঔদ্যোগিক সমাজৰ দ্বাৰা ক্ৰমবৰ্দ্ধিত ৰূপত ভিন্ন বৈশিষ্টৰ স্বাৰ্থ সৃষ্টি হয় বুলি প্ৰতিষ্ঠিত সিদ্ধান্তটো মানি লয়। এখন ঔদ্যোগিক সমাজৰ সকলো ধৰণৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ফলত সৃষ্ট সৰ্বসন্মত সাধাৰণ সামাজিক বাতাৱৰণটোও এনে একদলীয় ব্যৱস্থাই স্বাভাৱিক বুলি গ্ৰহণ কৰে। প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক শৃংখলাটোৰ সুস্থিৰতাত বিৰূপ প্ৰভাৱ নেপেলালে একনায়কত্ববাদী একদলীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে ঔদ্যোগিক সমাজ এখনত একাধিক দলৰ বিকাশকো সহজভাৱে মানি লয়। একনায়কত্ববাদী একদলীয় ব্যৱস্থাটোৰ এই ব্যতিক্ৰম বৈশিষ্ট্যটোৱে ইয়াকে বুজায় যে ব্যৱস্থাটো বিভিন্ন স্বাৰ্থৰ এক সমৰূপতা সৃষ্টিত আগ্ৰহী। মতানৈক্য সৃষ্টিকাৰী স্বাৰ্থবোৰৰ এটা সংশ্লেষণ বাহিৰ কৰাৰ প্ৰতি এই ব্যৱস্থাটোৰ কোনো আগ্ৰহ নাই। সেয়েহে এই ব্যৱস্থাটোৱে ৰাষ্ট্ৰৰ কঠোৰ নিয়ন্ত্ৰণ অধীনত এটা অনমনীয় প্ৰকৃতিৰ একৰূপতা থকা সমাজ এখন প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰচেষ্টা চলায়। এই ব্যৱস্থাটোত সমাজ এখনৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক নিয়ন্ত্ৰণ বৰ্তাই ৰখাৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ অভিকৰণটো হ'ল ৰাজনৈতিক দল। অৰ্থাৎ, এই ব্যৱস্থাটোৱে ৰাজনৈতিক দলক কাংক্ষিত সামাজিক পৰিৱৰ্তন সাধনৰ ফলপ্ৰসূ আহিলাৰূপে ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা গম পোৱা যায় যে ৰাজনৈতিক দল এটা কেৱল আৰ্থ-সামাজিক শক্তিবোৰৰে প্ৰতিফল নহয়, ই এখন সমাজৰ বৈশিষ্ট্য নিৰ্ধাৰণটো এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। উদাৰপন্থী গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোতো ৰাজনৈতিক দলবোৰৰ এই বৈশিষ্ট্যটো সঘনাই পৰিলক্ষিত হয়। এটা গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক সংৰচনাৰ অন্তৰ্ভুক্ত দ্বি-দলীয় ব্যৱস্থা এটাই যদি ফলপ্ৰসূভাৱে কাম কৰি যায়, তেন্তে ই সমাজ এখনক বুজা-পৰা তথা শান্তিপূৰ্ণ আলাপ-আলোচনাৰ কলাৰ প্ৰতি থকা বিশ্বাস দৃঢ় কৰি তুলিব পাৰে। এনে সমাজে হিংসা, চৰম উগ্ৰবাদী চিন্তা আৰু তেনে কাৰ্য-কলাপত জড়িত হোৱাৰ পৰা নিজকে বিৰত ৰাখে।

ডাভেৰ্জাৰ-এ তেওঁৰ গ্ৰন্থ (Political Partics)ত লিখিছে যে ৰাজনৈতিক সংৰচনা থকা সম্প্ৰদায় এটাকেই ৰাজনৈতিক দল বোলা হয়। তেওঁ ৰাজনৈতিক দলবোৰক 'বাহ্যিকভাৱে সৃষ্ট' আৰু 'আভ্যন্তৰীণভাৱে সৃষ্ট দলত ভাগ কৰিছে। ডাভেৰ্জাৰৰ মতে বাহ্যিকভাৱে সৃষ্ট ৰাজনৈতিক দলবোৰ অধিক কেন্দ্ৰীভূত, সংহত আৰু শৃংখলাৱদ্ধ। আভ্যন্তৰীণভাৱে সৃষ্ট দলবোৰৰ তৃণমূল পৰ্যায়ত বিকাশ ঘটে। স্থানীয় সমিতিবোৰে নিজৰ কাৰ্যকলাপৰ মাজত সমন্বয় সাধনৰ অৰ্থে এটা

কেন্দ্রীয় অভিকৰণ সৃষ্টি কৰে। সেয়েহে স্বাভাৱিকভাৱেই এনে অভিকৰণৰ স্ব-নিয়ন্ত্রণ ক্ষমতা স্থানীয় সমিতিয়েই তদাৰক কৰে। এনেধৰণে গঠিত কেন্দ্রীয় অভিকৰণক সীমিত ক্ষমতাহে প্রদান কৰা হয়।

১০.৬ গণতান্ত্রিক পৃষ্ঠভূমি আৰু ভাৰতত ৰাজনৈতিক দল

১৮৮৫ চনত ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছ দল গঠন হোৱাৰ লগে লগে দেশত ৰাজনৈতিক দল গঠনৰ আৰম্ভণি হৈছিল বুলি ধৰা হয়। ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছ আৰম্ভণিতে এটা ছত্র সংগঠন আছিল। ই সমাজৰ সকলো শ্রেণীৰ লোকৰ স্বার্থৰ প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল আৰু জাতীয় আন্দোলনৰ গুৰি ধৰিছিল। দলটোক প্রাৰম্ভিক সময়ছোৱাত দাদা ভাই নৌৰ'জী:, সু�ৰেন্দ্র নাথ বেনার্জী, গোপাল কৃষ্ণ গোখলে আদিৰ দৰে নৰমপন্থী নেতাই নেতৃত্ব দিছিল। তাৰ পৰৱর্তী পর্যায়ত 'লাল-বাল-পাল' নামেৰে জনপ্রিয়তা অর্জন কৰা লালা লাজপত ৰায়, বাল গংগাধৰ তিলক আৰু বিপিন চন্দ্র পালৰ দৰে উগ্রবাদী নেতাই দলৰ নেতৃত্বৰ ভাৰ গ্রহণ কৰিছিল। প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ পাচতে ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছে মহাত্মা গান্ধীৰ নেতৃত্বত স্বাধীনতা লাভৰ যুঁজ আৰম্ভ কৰিছিল। এইখিনি সময়তে মুছলিম লীগ, ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট পার্টি আৰু হিন্দু মহাসভাৰ দৰে আন কেইবাটাও ৰাজনৈতিক দলৰ উত্থান ঘটিছিল। ১৯৪৭ চনত ভাৰত স্বাধীন হোৱাৰ পাচত কংগ্রেছ দলে নির্বাচনত প্রতিদ্বন্দ্বিতা আৰু পৰৱর্তী পর্যায়ত চৰকাৰ গঠন কৰি নিজকে এক পূর্ণাংগ ৰাজনৈতিক দলৰ ৰূপ দিছিল। ১৯৬৭ চনলৈকে ই ভাৰতৰ সবাতোকৈ প্রভাৱশালী ৰাজনৈতিক দল হৈ আছিল। কংগ্রেছ দলে একেৰাহে ১৯৫২,১৯৫৭, ১৯৬২ আৰু ১৯৬৭ চনৰ নির্বাচনত জয়লাভ কৰি কেন্দ্রৰ লগতে প্রায় আটাইকেইখন ৰাজ্যতে চৰকাৰ গঠন কৰিছিল। ভাৰতীয় ৰাজনীতিত এই সময়ছোৱাক 'একদলীয় আধিপত্য ব্যৱস্থা'ৰ যুগ বুলি জনা যায়। আন বহুকেইটা ৰাজনৈতিক দলেও নির্বচনত প্রতিদ্বন্দ্বিতা কৰিছিল যদিও সেই দলবোৰে মাত্র কেইখনমান আসনতহে বিজয়ী হৈছিল। ১৯৬৭ চনৰ পৰা ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক দল গঠন প্রক্রিয়াটো অবিৰতভাৱে সলনি হৈ আছে। ১৯৭১ চনত কংগ্রেছ দলে লোকসভা নির্বাচনত সংখ্যাগৰিষ্ঠতা লাভ কৰিছিল যদিও বহুকেইখন ৰাজ্যত অন্য দলে চৰকাৰ গঠন কৰিছিল। এনে চৰকাৰৰ অধিকাংশই আছিল মিত্রজোঁটৰ চৰকাৰ। ১৯৭৭ চনৰ পাচৰ পৰা ভাতত দ্বি-দলীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা প্রচলিত হ'বলৈ ধৰিলে। প্রথম অৱস্থাত সবাতোকৈ প্রভাৱশালী দল দুটা আছিল ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্রেছ আৰু জনতা দল। কিন্তু এই বৱস্থা দীর্ঘদিন নিটিকিল। কাৰণ, জনতা দল আছিল কংগ্রেছ (৩), জন সংঘ, দ্য চোছিয়েলিষ্ট পার্টি, ভাৰতীয় লোকদল আৰু দ্য কংগ্রেছ ফৰ ডেম'ক্রেচি আদি বিভিন্ন দলৰ এট মিত্রজোঁট। এই মিত্রজোঁট ভংগ হোৱাৰ লগে লগে কংগ্রেছ দল লাভান্বিত হ'ল আৰু ১৯৮০ চনত পুনৰ ক্ষমতালৈ আহে। দলটোৱে ১৯৮৯ চনলৈকে ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ক্ষমতা সম্পূর্ণৰূপে নিজৰ দখলত ৰাখিছিল। অৱশ্যে ১৯৮৯ চনৰ পৰা কংগ্রেছ দলৰ আধিপত্যৰ যুগৰ অৱসান ঘটিছিল। ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক দল ব্যৱস্থাটোৱে তেতিয়াৰ পৰা মিত্রজোঁটৰ চৰকাৰ গঠন প্রক্রিয়াটো

প্রত্যক্ষ কৰি আহিছে। ১৯৯৯ চনৰ পৰা বর্তমানলৈকে দেশত দুটা বৃহৎ মিত্রজোঁট সক্রিয় হৈ আছে। ইয়াৰে এটা হ'ল ভাৰতীয় জনতা পাটিৰ নেতৃত্বাধীন নেশ্যনেল ডেম'ক্রেটিক এলায়েন্স (NDA) আৰু আনটো হ'ল কংগ্রেছ দলৰ নেতৃত্বাধীন ইউনাইটেড প্র'গ্রেছিভ এলায়েন্স (UPA)। বর্তমান ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোৱে বহুদলীয় ৰূপ গ্রহণ কৰিছে। দেশৰ ৰাজনৈতিক প্রক্রিয়াত আজিকালি যতেষ্ট সংখ্যক দলে অংশগ্রহণ কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

(খ)

(১) ভাৰতৰ প্রধান ৰাজনৈতিক মিত্রজোঁট দুটাৰ নাম লিখক।

.....

.....

(২) বহুদলীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্রচলন থকা দেশ দুখনৰ নাম লিখক।

.....

.....

১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক সমাজতত্ত্বৰ ধাৰণাটো ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আৰু কর্তৃত্বৰ কার্য সম্পাদন প্রক্রিয়াৰ অধ্যয়নক কেন্দ্র কৰি বিকশিত হৈছে
- ৰাজনৈতিক দলবোৰ হ'ল একোটা সামাজিক গোট। কাৰণ, এই দলবোৰে আন্তঃনির্ভৰশীল কার্যকলাপ সম্পাদন আৰু আন্তঃ ব্যক্তিক সম্পর্ক স্থাপন কৰে।
- ৰাজনৈতিক দলবোৰে যথাসম্ভৱ লক্ষ্যভিত্তিক সমন্বয়পূর্ণ কাম-কাজ সম্পাদন কৰে। ৰাজনৈতিক দলবোৰে উমৈহতীয়াভাৱে স্বীকৃত লক্ষ্য কিছুমানত উপনীত হোৱাৰ উদ্দেশ্যেৰে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণক একোটা যুক্তিসংগত নির্দেশনা প্রদান কৰে।
- পৰিয়াল, উপাসনা গৃহ আৰু ব্যৱসায়িক প্রতিষ্ঠানৰ দৰে সামাজিক দলবোৰতকৈ ৰাজনৈতিক দলবোৰ পৃথক। ইয়াৰ এনে কিছুমান বৈশিষ্ট্য আছে যিবোৰে ইয়াক অন্য সামাজিক দলৰ পৰা পৃথক কৰে।
- ৰাজনৈতিক দলক অন্য সামাজিক দল /গোটৰ পৰা পৃথক কৰা বৈশিষ্ট্য এটা হ'ল ৰাজনৈতিক দলৰ লক্ষ্যবোৰৰ আৰ্হি। এটা ৰাজনৈতিক দলৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল ৰাজনৈতিক ক্ষমতা আহৰণ কৰা আৰু অকলে নাইবা অন্য ৰাজনৈতিক দলৰ সহযোগিতাত এই ক্ষমতা হস্তগত কৰি ৰখা।

- ৰাজনৈতিক দলবোৰক সংৰচনাৰ লগতে আন বহুতো বিষয়ৰ ভিত্তিত বিভিন্ন শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰা হয়।
- সবাতোকৈ সাধাৰণ আৰু সঘনাই ব্যৱহৃত হোৱা ভিত্তিটো হ'ল এটা দলীয় প্ৰণালীত থকা ৰাজনৈতিক দলৰ সংখ্যা। দলীয় প্ৰণালী এটা এক দলীয়, দ্বিদলীয় নাইবা বহুদলীয় হ'ব পাৰে।
- ১৮৮৫ চনত ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছ দল গঠন হোৱাৰ লগে লগে দেশত ৰাজনৈতিক দল গঠনৰ আৰম্ভণি হৈছিল বুলি ধৰা হয়।
- ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছ আৰম্ভণিতে এটা ছাত্ৰ সংগঠন আছিল। ই সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ স্বাৰ্থৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল আৰু জাতীয় আন্দোলনৰ গুৰি ধৰিছিল।
- ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক দল ব্যৱস্থাটোৱে ১৯৮৯ চনৰ পৰা মিত্ৰজোঁটৰ চৰকাৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়াটো প্ৰত্যক্ষ কৰি আহিছে।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

- Chandhoke, Neera (ed.), 2000. *State and Civil Society*. New Delhi : Sage Publishers.
- Faulks, Keith. 2011. *Political Sociology : a Critical Introduction.* New Delhi : Rawat Publications.
- Kumar, Anand. 2014. Readings in Indian Sociology : Political Sociology of India (Volume 8), New Delhi : Sage Publishers.
- Kaviraj, Sudipta & Sunil Khilnani. 2002. *Civil Society : History and Possibilities,* New Delhi : Cambridge University Press.
- Asharaf, Ali and Sharma, L. N. 1983. *Polotical Sociology - Globalization, Polotics and Power.* Blackwell Publishers.
- Rathod, P.B. 2005. *Fundamentals of Political Sociology.* Jaipur : ABD Publishers.

১০.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

উত্তৰসমূহঃ

(ক)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ - বৈশিষ্ট্যবাদে

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ - পদানুক্ৰমিক

(খ)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ - নেশ্যনেল ডেম'ক্ৰেটিক এলায়েন্স (NDA) আৰু ইউনাইটেড প্ৰ'গ্ৰেছিভ এলায়েন্স (UPA)

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ - নৰৱে' আৰু চুইডেন

১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ- ৰাজনৈতিক দল মানে কি?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ- ৰাজনৈতিক দলবোৰ অন্য সামাজিক দল /গোটতকৈ কিহত পৃথক?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ- বহুদলীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে এখন ৰচনা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ- ৰাজনৈতিক দলৰ কাৰ্যাৱলী ব্যাখ্যা কৰক।

*****